

**VIII. INTERNATIONAL HALICH CONGRESS ON MULTIDISCIPLINARY
SCIENTIFIC RESEARCH**

December 3-5, 2024, ISTANBUL

THE BOOK OF FULL TEXTS
Volume-1

Edited by
Prof. Dr. Muhittin ELİAÇIK
Gulnaz GAFUROVA

ISBN: 978-625-378-037-1

8th INTERNATIONAL HALICH CONGRESS ON MULTIDISCIPLINARY SCIENTIFIC RESEARCH

December 3-5, 2024 / Istanbul

THE BOOK OF FULL TEXTS

Volume-1

Edited by

Prof. Dr. Muhittin ELIAÇIK

Gulnaz GAFUROVA

All rights of this book belong to İKSAD Publishing House.

Without permission can't be duplicated or copied.

Authors of chapters are responsible both ethically and juridically.

Issued:16.12.2024

ISBN: 978-625-378-037-1

**BİR TEŞRÎ KAYNAĞI OLARAK
EBÜ'L-HASAN EL-EŞ'ARÎ'YE GÖRE KUR'AN-I KERÎM
AS A SOURCE OF LEGISLATIVE
THE QUR'AN ACCORDING TO ABÛ AL-HASAN AL-ASH'ARÎ**

Doç. Dr. Faruk GÖRGÜLÜ
Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ÖZET

İslâm düşünce tarihinde Kur'an'ın anlaşılması ve yorumlanması, Müslüman âlimler arasında önemli tartışmalara konu olmuştur. Kur'an'ın teşri kaynağı olarak merkezi rolü, çeşitli ekoller tarafından farklı yaklaşımlarla ele alınmış, özellikle Kur'an'ın mahiyeti, akıl-vahiy ilişkisi vb. üzerine derin ayrışmalar yaşanmıştır. Bu tartışmaların odağında yer alan isimlerin başında hiç şüphesiz Ebü'l-Hasan el-Eş'arî gelmektedir. O, İslâm'ın erken dönemlerinden itibaren Müslümanların büyük çoğunluğunun benimsediği Ehl-i sünnet anlayışının şekillenmesinde ve sistematik bir çerçeve kazanmasında öncü bir rol oynamıştır.

Kur'an-ı Kerîm, Müslümanlar tarafından Allah'ın kelâmı olarak kabul edilen ve kutsallığında hiçbir şüphe bulunmayan bir kitaptır. Ehl-i sünnet âlimleri, Kur'an'ı Allah'ın ezeli ve kadim kelâmı olarak nitelerken, Mû'tezile ekolü Kur'an'ın yaratılmış bir varlık olduğunu savunmuştur. Ancak her iki görüş de Kur'an-ı Kerîm'in Allah'ın kelâmı olduğu konusunda hemfikiridir. Bu nedenle İslâm üzerine araştırma yapan her düşünür, görüşlerini öncelikle Kur'an'a dayandırmayı amaçlamış ve bu süreçte kendi belirlediği yöntemler ve ilkeler çerçevesinde hareket etmiştir. Kur'an'ın Allah'ın kelâmı olarak kabul edilmesi, ilâhî iradenin bir tezahürü şeklinde vahiy yoluyla Hz. Peygamber'e indirilmesi ve onun aracılığıyla insanlığa aktarılması, vahiy, inzâl, kelâm ve ilâhî kelâmın mahiyeti gibi kavramlar etrafında farklı görüşlerin ve tartışmaların doğmasına zemin hazırlamıştır.

Müslüman âlimler, tarih boyunca vahiy olgusunu anlamaya ve yorumlamaya yönelik kapsamlı çalışmalar yapmış; ilâhî kelâmın mahiyetiyle ilgili meseleleri detaylı bir şekilde inceleme gereği duymuşlardır. Kırk yaşlarında Mû'tezile ekolünden ayrılarak kendi yöntemini geliştiren Eş'arî, Kur'an'ı ve onun bir teşrî kaynağı olarak işlevini kendine özgü bir bakış açısıyla ele almıştır. Eş'arî'ye göre Kur'an, Allah'ın ezeli ve yaratılmamış kelâmı olup, doğrudan doğruya O'nun iradesini yansıtan bir kaynaktır. Hüküm koyma yetkisi yalnızca yegâne hâkim olan Allah'a aittir ve bu hüküm kaynağı da O'nun ilâhî hitabı olan Kur'an'dır. Allah, Kur'an'ı göndererek insanlara doğruyu ve iyiyi göstermiş ve ona uyanların kurtuluşa ereceğini bildirmiştir. Bu bağlamda ona göre Kur'an'ın doğru bir şekilde anlaşılmasında ve bireysel ve toplumsal hayata dair hükümlerinin belirlenmesinde vahyin üstünlüğü esas alınmalı, akıl ise bu üstünlük ışığında değerlendirilmelidir.

İşte bu çalışmada, Eş'arî'nin Kur'an'a dair görüşleri ile bir teşrî kaynağı olarak onun Kur'an'a yaklaşımı ve akıl-nakil arasındaki dengeye dair ortaya koyduğu fikirleri incelenecektir. Bu bağlamda, onun düşünce dünyasında Kur'an'ın kaynak olarak taşıdığı önem ile bu fikirlerin İslâm düşüncesine olan etkileri ve yansımaları analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an-ı Kerîm, Eş'arî, Teşrî, Kaynak, Akıl, Nakil, Vahiy.

ABSTRACT

In the history of Islamic thought, the understanding and interpretation of the Qur'an has been the subject of significant debates among Muslim scholars. The central role of the Qur'an as a source of legislation has been handled with different approaches by various schools of thought, and deep divergences have been experienced, especially on the nature of the Qur'an, the relationship between reason and revelation, and so on. Abu al-Hasan al-Ash'ari is undoubtedly one of the names at the center of these debates. He played a pioneering role in shaping and systematizing the understanding of Ahl al-Sunnah, which has been adopted by the majority of Muslims since the early periods of Islam.

The Qur'an is a book accepted by Muslims as the word of Allah and there is no doubt about its sanctity. While Ahl al-Sunnah scholars characterized the Qur'an as the eternal and eternal word of Allah, the Mûtaẓilite school argued that the Qur'an was a created being. However, both views agree that the Qur'an is the word of God. For this reason, every thinker who has done research on Islam has aimed to base his views primarily on the Qur'an and has acted within the framework of the methods and principles he has determined in this process. The acceptance of the Qur'an as the word of God, its revelation to the Prophet as a manifestation of the divine will, and its transmission to humanity through him have paved the way for the emergence of different views and debates around concepts such as revelation, revelation, kalām, and the nature of divine kalām.

Throughout history, Muslim scholars have conducted extensive studies to understand and interpret the phenomenon of revelation and have felt the need to examine the issues related to the nature of divine kalām in detail. Al-Ash'arī, who broke away from the school of Mutazila at the age of forty and developed his own method, dealt with the Qur'ān and its function as a source of legislation from a unique perspective. According to al-Ash'arī, the Qur'ān is the eternal and uncreated word of God and is a source that directly reflects His will. The authority to rule belongs only to God, the sole judge, and the Qur'an, His divine address, is the source of this ruling. By sending the Qur'an, Allah has shown people the truth and the good and has declared that those who follow it will attain salvation. In this context, according to him, the supremacy of revelation should be taken as the basis for understanding the Qur'an correctly and determining its provisions for individual and social life, and reason should be evaluated in the light of this supremacy.

In this study, al-Ash'arī's views on the Qur'an, his approach to the Qur'an as a source of the Qur'ān and his ideas on the balance between reason and reason will be analyzed. In this context, the importance of the Qur'an as a source in his world of thought and the effects and reflections of these ideas on Islamic thought will be analyzed.

Keywords: Qur'an al-Kerîm, Ash'ari, legislative, Source, Reason, Religious Texts (al-Nakl), Revelation.

GİRİŞ

İslam düşünce tarihinde önemli bir yer tutan Ebü'l-Hasan el-Eş'arî (ö. 324/936), Ehl-i sünnet kelâmının temel taşlarını atan ve bu alandaki en etkili ekollerden birinin kurucusu olarak, hem hayatı hem eserleri hem de fikirleriyle sonraki yüzyıllarda pek çok düşünürün fikir dünyasını şekillendirmiştir. Eş'arî'nin geliştirdiği itikâdî ve kelâmî görüşler, kısa sürede geniş bir kabul görerek İslam dünyasında ortak bir inanç ve anlayışa dönüşmüştür. Eş'arî'nin mezhebinin İslâm coğrafyasındaki en saygın düşünce hareketlerinden biri hâline gelmesinde, savunduğu fikirlerin

tutarlılığı kadar bu fikirleri sistematik bir şekilde düzenlemesi ve etkili bir biçimde sunması da önemli bir rol oynamıştır (Görgülü, 2022: 3).

Eş‘arî, kelâmî görüşlerini şekillendirirken temel dinî anlayış ve akidesini Ehl-i sünnet düşüncesinin merkezindeki muhafazakâr söylemden almış; ilâhî isim ve sıfatlar, halku‘l-Kur‘ân, rü‘yetullah, îmân, îmânda istisnâ, mürteb-i kebîre, imâmet ve sem‘iyyât gibi birçok konuda ehl-i hadîsin fikirlerini benimseyerek, itikâdî sahada Mu‘tezilî geçmişinin etkilerini tamamen ortadan kaldırmış ve kısa sürede sünnî bir kanaat önderi olarak tanınmıştır. Eş‘arî, Mâverâünnehir‘de Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö. 333/944) ve Mısır‘da Ebû Ca‘fer et-Tahâvî (ö. 321/933) ile eşzamanlı olarak, Ehl-i sünnet‘in imamı kabul edilen Ahmed b. Hanbel‘in (ö. 241/855) naslara dayalı itikâdî esaslarını, Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve İbn Küllâb‘ın (ö. 240/854 [?]) yöntemine benzer bir şekilde aklî ilkelerle teyit ederek uzlaştırma çabasıyla İslâm düşünce tarihinde yeni bir dönemin kapılarını aralamıştır (Mavil, 2012: 87). Bu bağlamda, kelâm sistemini Mu‘tezile‘ye yönelik eleştiriler üzerine kuran Eş‘arî, bu süreçte kendisinden önceki muhalif kelimcilerin fikirlerinden önemli ölçüde yararlanmıştır.

Kur‘ân-ı Kerîm, İslâm düşünce geleneğinde en temel teşrî kaynağı olarak kabul edilmiştir. Ebü‘l-Hasan el-Eş‘arî, eserlerinde Kur‘an‘ın hem bilgi kaynağı hem de dini hükümler açısından merkezi bir rol oynadığını vurgulamış ve bu alanda sistematik bir yaklaşım benimsemiştir. Ona göre Kur‘an, Allah‘ın kelâmı olması itibarıyla mutlak hakikatin ifadesidir ve insan bilgisinin en güvenilir kaynağıdır (Eş‘arî, 1953: 16-23). Bu doğrultuda Eş‘arî, Kur‘an‘ın hem itikâdî hem de amelî meselelerde temel referans olduğunu ifade etmiştir. O, *Makâlâtü‘l-İslâmiyyîn* adlı eserinde kelâm ilmini “temel meseleler” (*celîlü‘l-kelâm*) ve “ayrıntılı meseleler” veya “ince detaylar” (*dakîkü‘l-kelâm*) olmak üzere iki ana başlıkta incelemiştir (Eş‘arî, 1963: 301). Onun temel meseleler olarak nitelendirdiği konular, dinî düşüncenin özünü oluşturan îmân, tevhîd, sıfatlar, kader bağlamında insan fiilleri, Allah‘ın şer ve kötülükleri yaratması, lütuf, ecel, rızık, hidâyet ve dalâlet, tevfiq ve hızlân gibi ulûhiyet ve sem‘iyyât ile ilgili meselelerden oluşmaktadır. Ona göre bu temel meselelerdeki hüküm kaynaklarını ise başta Kur‘an ve sünnet olmak üzere, ehl-i hadîs, Ebû Hanîfe, ehl-i isbât (Hüseyin en-Neccâr, Dırâr b. Amr vb.) ve Küllâbiyye oluşturur (bk. Eş‘arî, 1963: 199, 281-283).

Eş‘arî‘nin Kur‘an‘ı bir hüküm kaynağı olarak ele alışı, akıl-nakil ilişkisine dair geliştirdiği metodoloji ile doğrudan ilişkilidir. O, Mu‘tezile‘den ayrılışından sonra, Kur‘an‘ın mutlak otoritesini kabul eden ancak aklın, vahyi anlamadaki rolünü de reddetmeyen bir yaklaşım benimsemiştir. Bu süreçte düşünceleri ehl-i hadîs çerçevesinde şekillenirken, Kur‘an‘ı anlamada daha çok nakle dayalı bir yöntem geliştirmiş; ancak bu rivayet odaklı tutumu, aklî istidlali tamamen dışlamamıştır. Aksine, aklî vahyin derin anlamlarını keşfetmede önemli bir araç olarak görmüş ve hayatının sonraki dönemlerinde akıl ve nakil arasında daha dengeli bir yaklaşım ortaya koymuştur. Bu bağlamda Eş‘arî, Kur‘an metnine güçlü bir bağlılık gösterirken, aklî delillerin kullanımını da teşvik etmiş ve bu yöntem, sonraki Eş‘arî âlimlerince benimsenerek geliştirilmiştir. Bu çalışmada, Eş‘arî‘nin Kur‘an‘ı bir teşrî kaynağı olarak ele alış biçimi; Kur‘an anlayışı, halku‘l-Kur‘ân konusundaki fikirleri ve akıl-nakil arasında kurduğu denge ekseninde ele alınarak bütüncül bir perspektifle değerlendirilecektir.

1. EŞ‘ARÎ‘NİN KUR‘AN ANLAYIŞI

Ebü‘l-Hasan el-Eş‘arî, Kur‘an‘ın Allah‘ın kelâmı olduğunu ve kelâm sıfatının O‘nun zâtıyla kâim, ezeli bir nitelik taşıdığını ifade eder (Eş‘arî, 1987, ss. 78-34). Allah‘ın ezeli bir sıfat olan kelâm ile mütekellim olduğunu belirten Eş‘arî, bu sıfatın ezeliliğini ilim sıfatının ezeli oluşuyla kıyas eder. Ona göre, Allah‘ın ilim sıfatı gibi kelâm sıfatı da O‘nun ezeli varlığını ortaya koyan önemli bir unsurdur. Diğer sıfatlar gibi Allah Teâlâ‘nın kelâm sıfatını reddetmek, O‘nu kelâmın zıddı olan suskunluk veya konuşmamazlık gibi eksiklik ifade eden bir durumla nitelendirmeyi

gerektirir ki, bu durumun Allah'a nispet edilmesinin mümkün olamayacağını ve bunun Allah hakkında düşünülemeyeceğini söyler (Eş'arî, 1953: 17-18).

Öte yandan Eş'arî, kelâmullah konusunu Allah'ın hay (hayat sahibi) oluşu perspektifinden ele alır. Ona göre Allah'ın hay olduğu sabit olduğunda, işiten ve gören olduğu gibi konuşan olması da zorunludur. Aksi bir durumun imkânsız olduğunu belirten Eş'arî, Allah'ın konuşmamasının, bunun zıddı olan dilsizlik anlamına geleceğini, bunun ise Allah'ın zâtına yakışmayan bir eksiklik olduğunu ve Allah'ın bu tür noksanlıklardan münezzeh olduğunu vurgular (Eş'arî, 1963: 17-18, 94-96). Eş'arî'ye göre vahiy bağlamında kelâmullah, kelâm-ı lafzî ve kelâm-ı nefsî şeklinde bir ayrımı içermez. O, Allah kelâmının ses, harf veya harici araçlara bağlı bir yapı taşımadığını; bunun, Allah'ın manaları açıklayıp beyan ettiği ilahî bir söz olduğunu belirtir. Eş'arî, Kur'an'ın tedrici olarak nazil olmasının, onun insan idrakine açık bir kitap olduğunu gösterdiğini özellikle vurgular. Ona göre kelâmullah, aynı zamanda ezeli bir manayı da bünyesinde barındırır. Ancak Eş'arî, kelâmullah bağlamında kırâat ile makrû' ve tilavet ile metlûv arasında bir ayrım yapar. Bu nedenle okuma sırasında fonetik olarak ortaya çıkan kırâat ve tilavetin ezeli olduğunu iddia etmek mümkün değildir (Altundağ, 2000: 81).

Eş'arî, kelâmullah'ı bölünmez bir bütün olarak kabul etmiş; emir, nehiy, haber, istihbâr, va'd ve va'id gibi çoğul formlarını, yani kelâmullah'ın nesneleşmiş şekli olan Kur'an'ı (kelâm-ı lafzî) doğrudan kelâmullah'ın özü olarak görmemiştir. "... Allah'ın sözleri bitmez." (Lokmân, 31/27) ayeti de bu durumu destekler. Ayette geçen "kelimetullah" ifadesi; saygı, yüceltme ve tâzim anlamlarını içeren pek çok kelimenin yerini tutar. Çünkü Allah için iki kelâm, iki ilim veya iki kudretin varlığını söylemek mümkün değildir. Bu nedenle Allah, ezeli olarak emreden, yasaklayan ve haber veren bir zâttır (İbn Fûrek, 1987: 66, 327). Eş'arî'ye göre kırâatteki harfler ve sesler, yalnızca kelâmullah'ı temsil eden sembollerdir. Bu bağlamda, Cebrail'in Hz. Peygamber'in kalbine ilettiği şeylerin doğrudan kelâmullah değil, ona işaret eden ifadeler olduğunu ifade eder. Aynı şekilde Kur'an nüshalarından okunan veya yazılan şeylerin de kelâmullah olduğu söylenemez. Bu nedenle kelâmullah, mahiyeti itibarıyla Allah'ın zâtından ayrılarak başka bir yere geçmez. Ancak bu, kelâmullah'ın Allah'ın zâtına ait bir sıfat olduğunu gösterir (İbn Fûrek, 1987: 62-69).

Eş'arî, Allah'ın kelâm sıfatını, ilim sıfatı gibi ezeli ve O'nun zâtıyla kâim bir sıfat olarak değerlendirir. Bu yaklaşım, sıfatların Allah'ın zâtından ayrı mı yoksa zâtıyla kâim mi olduğu yönündeki klasik kelâm tartışmalarında Ehl-i Sünnet'in denge arayışını temsil eder. Ona göre, kelâm sıfatını reddetmek, Allah'ı eksiklik ifade eden bir durumla nitelendirmek anlamına gelir ki, bu durum Allah hakkında düşünülemez. Bu görüş, hem Mu'tezile'nin "Kur'an yaratılmıştır" şeklindeki tezine hem de kelâmullahı sadece lafzî boyutuyla değerlendiren aşırı literal yaklaşımlara karşı bir orta yol olarak değerlendirilebilir. Eş'arî, kelâmullah'ı Allah'ın zâtına ait ezeli bir sıfat olarak konumlandırırken, bunun dünyevi tezahürleri olan ses, harf ve yazıyı ayrı bir kategoride ele alır. Bu yaklaşım, ilâhî kelâmın aşkın boyutunu korurken, onun insani idrak açısından anlaşılabilir olmasını da mümkün kılar. Bu bağlamda, Eş'arî'nin kırâat (okuma) ve tilavet (okunan metin) ile makrû' (okunan kelâm) ve metlûv (okunan şey) arasında yaptığı ayrım, kelâmullah'ın lafzî unsurlarının ezeli olmadığını; ancak bu unsurların Allah'ın ezeli kelâmına işaret ettiğini ifade eder (İbn Fûrek, 1987: 60).

Eş'arî'nin, kelâmullah'ı kelâm-ı nefsî (Allah'ın zâtında mevcut olan kelâm) ve kelâm-ı lafzî (harf ve seslere dayalı ifade) şeklinde ayrı kategorilere ayırmaktan kaçınması, onun kelâmullah'ı bölünmez bir bütün olarak ele aldığını gösterir. Bu yaklaşım, kelâmullah'ın hem ezeli bir mana taşıdığı hem de insan idrakine uygun biçimde indirildiği fikrini barındırır. Aynı zamanda, vahyin mahiyetine ilişkin teorik bir zemin sunarak sonraki dönem kelâm tartışmalarına önemli katkılarda bulunur. Bu yönüyle Eş'arî'nin yaklaşımı, kelâmullah'ın hem metafizik hem de epistemolojik boyutlarını uyum içinde açıklamayı hedefler ve bu konuda büyük bir tutarlılık sergiler.

2. HALKU'L-KUR'ÂN MESELESİ

Halku'l-Kur'ân meselesi, bir dönem kelam ve tefsir ilimlerinde yoğun biçimde tartışılan konuların başında gelir (Koçyiğit, 1984: 184,187). Eş'arî, yaşadığı dönemin önemli meselelerinden biri olan bu konuya kayıtsız kalmamış; Kur'an'ın mahlûk olmadığını hem ayet ve hadislerle hem de akli delillerle savunmaya çalışmıştır. Bu hususta karşı çıktığı grupların başında, bir dönem kendisinin de mensubu olduğu Mu'tezile ile Kur'an'ın mahlûk olduğunu ileri süren Cehmiye mezhebi gelmektedir.

Halku'l-Kur'ân meselesi, Allah'ın kelâm sıfatıyla bağlantılı olarak ele alınan bir tartışmadır. Mu'tezile'ye göre kelâm, Allah'ın zâtından ayrıdır. Zâtından ayrı olan hiçbir şeyin kadim olamayacağı prensibinden hareketle, kelâmın hâdis ve yaratılmış olduğunu savunmuşlardır. Buna karşılık, Ehl-i Sünnet âlimleri, Allah'ın ezeli bir kelâm sıfatına sahip olduğunu, bu sıfatın O'nun zâtıyla kaim olduğunu ve hiçbir şekilde O'ndan ayrılmayacağını ileri sürmüşlerdir. Kur'an, Allah'ın kelâmı olduğu için onun da ezeli olduğu kabul edilmiştir (Yavuz, 1997: 15/371-375).

Mu'tezile, Kur'an'ın mahlûk olduğunu savunurken bu iddialarını Kur'an'dan delillerle temellendirmeye çalışmış, Eş'arî ise aynı yöntemi izleyerek Kur'an'ın mahlûk olmadığını yine Kur'an ayetlerine dayanarak kanıtlamaya gayret etmiştir. Bununla birlikte, Eş'arî'nin bu meselede delil olarak sunduğu ayetlerin çoğu, bağlamlarından kopararak ve asıl içeriklerinden bağımsız şekilde yorumlanmıştır. Halku'l-Kur'ân tartışmalarında, tarafların birbirlerini Allah'ın yüceliğine ve aşkınlığına zarar vermekle suçladıkları dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, Eş'arî'nin “Kur'an mahlûk değildir” söylemi, kelâmullahı te'vilden koruma çabasının bir yansıması olarak değerlendirilebilir (Görgülü, 2023: 102).

Mu'tezile'nin Kur'an'ın mahlûk olduğu yönündeki ısrarı, bazı ayetleri te'vil ederek daha esnek bir yorum alanı oluşturma çabası olarak değerlendirilebilir. Eş'arî, Allah'ı tevhid ve tenzih amacıyla ayet, hadis ve kıyas gibi yöntemlere başvurarak Kur'an'ın yaratılmamış olduğunu savunurken, Mu'tezile aynı delilleri kullanarak karşıt bir görüşü benimsemiştir. Bununla birlikte, Mu'tezile'nin Allah'ın ezelde mütekellim olmadığını iddia ettiğini söylemek doğru değildir. Tevhid ilkesine dayanan Mu'tezile, Allah'ın bazı sıfatlarını zâtıyla bir kabul ederken, diğer sıfatların hâdis olduğunu ileri sürmüştür. Buna karşın, Eş'arî, Allah'a nispet edilen tüm sıfatların kadim olduğunu savunmayı temel bir prensip olarak benimsemiştir (Görgülü, 2023, s. 270).

Eş'arî'nin Kur'an'ın mahlûk olmadığını ispat sadedinde delil olarak sunduğu ayetlerden biri “Göğün ve yerin emri ile var olması da O'nun varlığının işaretlerindendir...” (Rûm, 30/22) ayetidir. Eş'arî'ye göre bu ayette geçen “Allah'ın emri” ifadesi, O'nun sözü ve kelâmı anlamına gelir. Yerin ve göğün varlık sahasına çıkması, Allah'ın onları var olmaları için kelâmıyla emir buyurmasıyla gerçekleşmiştir; dolayısıyla bu durum, Allah'ın kelâmının ezeli olduğunu işaret eder (Eş'arî, 1987: 72). Ona göre “De ki: Rabbimin kelimelerini yazmak için denizler mürekkep olsa, bir o kadarını da katsak, Rabbimin kelimeleri tükenmeden denizler tükenirdi.” (Kehf, 18/109) ayeti de Kur'an'ın yaratılmamış olduğuna işaret eder. Eş'arî, bu ayeti yorumlarken şu görüşleri dile getirir: “Eğer denizler mürekkep olsaydı, onlar tükenir, kalemler kırılırdı; ancak Allah'ın ilmi tükenmediği gibi Rabbimin kelimeleri de tükenmezdi. Sözü tükenmesi, söyleyen için eksiklik ve sessizliğe yol açar. Böyle bir durumun Allah için düşünülemeyeceği açıktır. Bu nedenle O'nun ezeli olarak mütekellim olduğu sonucuna varılır. Allah'ın mütekellim olmaması durumunda, sessizlik ve eksiklik gibi sıfatlara sahip olması gerekirdi; oysa Allah bundan münezzehtir.” (Eş'arî, 1987: 73). Bu açıklamalarıyla Eş'arî, Allah'ın kelâm sıfatının sonu veya sınırı olmadığını vurgulamaktadır. Ona göre eğer Allah'ın kelâmı yaratılmış olsaydı, sınırlı ve sonlu olması gerekirdi ki bu, Allah'ın yüceliğiyle bağdaşmaz.

Eş'arî'nin bu konudaki delillerinden biri de müşriklerin Kur'an hakkında sarf ettikleri *"Bu, yalnızca bir insan sözüdür"* (Müddessir, 74/25) ifadesidir. Ona göre, Kur'an'ın mahlûk olduğunu iddia eden bir kişi, aslında müşriklerin Kur'an'ı insan sözü sayan bu sözlerini onaylamış olur. Oysa bu iddia, Allah tarafından açıkça reddedilmiştir. Ayrıca, Allah'ın mahlûkatı yaratmadan önce konuşmayıp daha sonra konuştuğunu kabul etmek, varlıkların Allah'ın emri ve kelâmı olmaksızın meydana geldiğini söylemek anlamına gelir. Bu durumda, Allah'ın yaratılışa *"Ol!"* emrini vermediği sonucuna ulaşılır ki bu, Kur'an'ı inkâr etmek ve Müslümanların genel kabulünden sapmak anlamına gelir (Eş'arî, 1987: 75, 76).

Eş'arî'ye göre, bir şeyin mahlûk olması durumunda ya bir beden, ya bir şahıs, ya da bir şahsa ait bir sıfat olması gerekir. Ancak Kelâmullah'ın bir şahıs olması imkânsızdır; zira şahıs olsaydı, yemesi, içmesi veya evlenmesi gibi insanlara özgü durumlar söz konusu olurdu ki bu, Allah'ın kelâmı için düşünülemez. Kelâmullah'ın mahlûk olması, onun fânîlik ihtimalini gündeme getirir ve bu da Allah'ın kelâmının ezeli değil, sonlu olduğunu ima eder. Aynı şekilde, Allah kelâmının herhangi bir mahlûkta yaratılmış olması da mümkün değildir; çünkü Kelâmullah, bir şahsın sıfatı gibi düşünülemez. Eğer bir şahısta mahlûk olarak yaratılmış olsaydı, insan kelâmı gibi bir mef'ûl konumunda olurdu ve bu durumda Kelâmullah ile beşer sözü arasındaki farkı ayırt etmek güçleşirdi (Eş'arî, 1987: 73).

Eş'arî'ye göre, *"Bir şeye 'Ol' dediğimizde, o hemen oluverir"* (Nahl, 16/40) ayetinin zahirine bakıldığında, her şeyin *"ol"* emriyle meydana geldiği anlaşılmaz. Bu durumda, evrendeki her şeyin kelâmullahtan kaynaklandığı söylenir. Ancak böyle bir anlayış, kelâmullahı mahlûk olmaktan istisna eder. Allah'ın ilmi ezeli ve daimidir; bu nedenle, O'nun kelâmının da sonlu veya zevale uğrayan bir nitelikte olması düşünülemez. Aksi bir durum, kelâmın zıddı olan sükût ve arızî maksatların Allah'a izafe edilmesi anlamına gelir ki bu, ilim sıfatına tamamen aykırıdır. İlmin yanında cehalet, şüphe veya kusur bulunamayacağı gibi, Allah'ın kelâmında da eksiklik düşünülemez. Bu bağlamda, Cehmiyye'nin kelâma sükût ve arıza izafe ederek aşırıya kaçtığını ve hataya düştüğünü ifade eder (Eş'arî, 1987: 15, 16, 74).

Eş'arî, *"Rablerinden kendilerine gelen her yeni hatırlatmayı alaya alarak dinlerler"* (Zümer, 39/45) ayetindeki *"zikir"* kelimesinin, Kur'an anlamına gelmediğini belirtir. O, burada kastedilenin, Hz. Peygamber'in öğütleri ve tavsiyeleri olduğunu savunur. Buna karşılık, Mû'tezile ise bu ayetteki *"zikir"*den Kur'an'ı anlamış ve bununla, Kur'an'ın yaratılmış olduğu görüşünü ileri sürmüştür. Eş'arî, Kur'an'ın yaratılmadığını savunarak, ayetteki *"zikir"*in yalnızca Allah'ın mesajlarının ve öğütlerinin genel anlamını taşıdığını ifade eder (Eş'arî, 1987: 94).

Eş'arî, halku'l-Kur'ân meselesinde kendi görüşünü desteklemek için hadislerden aktardığı rivayetlerde, özellikle Kur'an'ın Allah'ın kelâmı olduğunu ve onun faziletini vurgulayan hadisleri kullanmıştır (Görgülü, 2023: 102) Kur'an'ın yaratılmadığını savunurken, ayet ve hadislerin yanı sıra akli-nazari deliller de sunarak bu görüşünü ispatlamaya çalışmıştır. Bu bağlamda, Allah'ın ezelden beri mütekellim olduğuna ve dolayısıyla kelâmullahın yaratılmadığına dair sunduğu akli delillerden biri şudur:

Eş'arî, kelâmın ya kadîm ya da hâdis olduğunu belirtir. Eğer kelâm hâdis (sonradan yaratılmış) ise, Allah onu ya kendi nefsinde ya da başkasında yaratmak zorunda kalır. Ancak, kelâmın Allah'ın zâtında yaratılması mümkün değildir, çünkü Allah'ın zâtı, hâdis olan şeylere mahal değildir. Ayrıca, kelâm bir sıfat olduğu için, kendisiyle kaim olamaz. Başkasında yaratılması da imkânsızdır, çünkü eğer kelâm başka bir varlıkta yaratılmış olsaydı, bu varlığa ve bu sığata bir isim verilmesi gerekirdi. Bu da kelâmın doğasına aykırıdır. Kelâm sıfatının en belirgin özelliği konuşmaktır. Eğer kelâm bir cismin üzerinde tecelli ederse, o zaman bu cismin konuşan (mütekellim) olması gerekir. Eğer kelâmın özelliği emir ise, bu cismin emir veren (âmir) olması, eğer nehiy yani yasaklama ise, bu cismin yasaklayan (nâhi) olması gerekirdi. Ancak

Allah'ın kelâmıyla başka birinin konuşması, O'nun emriyle başka birinin emir vermesi, ya da O'nun nehyi ile başkasının yasaklama yapması imkânsızdır. Bu sebeple, kelâm sıfatının başka bir varlıkta yaratılması ve onun mütekellim olması mümkün değildir. Dolayısıyla, kelâmın hâdis olmasına neden olan tüm gerekçeler geçersiz olduğundan, kelâmın kadim olduğu ve Allah'ın ezelden beri kelâmıyla mütekellim olduğu anlaşılır (Eş'arî, 1953: 22).

Eş'arî, kelâm sıfatının ezeliliğini, ilim sıfatının ezeli oluşuna dayandırarak savunur. Ona göre, Allah'ın bu sıfatlarını ezeli kabul etmemek, Allah'ın ezelde bu sıfatların zıddı ile nitelenmesini gerektirir. Ancak Allah, ilim ve kelâm gibi sıfatların zıddıyla asla vasıflanamaz. Eğer kelâm sıfatının yaratılmış olduğunu kabul edersek, Allah'ın mütekellim olmadığı iddia edilmiş olur ki, bu da Allah'ın ilminin yaratılmış olduğunu ve dolayısıyla O'nun âlim olmadığını savunmakla eşdeğerdir ki bu da yanlıştır. Allah'ın ezeli âlim oluşunun aksine, O'nun ilminin ezeli olmadığı kabul edilirse, bir dönemde O'nun bilgisiz olduğu kabul edilmesi gerekir. Aynı şekilde, kelâm sıfatının ezeli olmadığı varsayılırsa, O'nun bir dönemde suskun olduğu düşünülmelidir. Ancak, bilgisizlik ve suskunluk Allah'ın sıfatlarının mükemmelliğine zıt olduğundan, O'nun ilim ve kelâm sıfatlarının zıddı ile vasıflanması imkânsızdır. Bu nedenle, tıpkı ilim sıfatının ezeli olması gerektiği gibi, kelâm sıfatının da ezeli olması gerekir. (Eş'arî, 1953: 17; 1987: 74).

Kur'an'ın mahlûk olduğunu gösteren açık bir nass bulunmamaktadır. Dolayısıyla Mû'tezile'nin delil olarak sunduğu naslardan, Kur'an'ın yaratılmış olduğu sonucuna varılamaz. Aynı şekilde, Eş'arî'nin nassa dayalı delillerinin de Kur'an'ın yaratılmamış olduğuna dair kesin bir kanıt sunduğu söylenemez. Çünkü bu ve benzeri nasların, farklı anlayışların desteklenmesi amacıyla öne sürüldüğü görülür (Güneş, 2003: 582).

Sonuç olarak, Eş'arî ve Kur'an'ın yaratılmadığını savunan diğer Ehl-i sünnet âlimlerinin, Kur'an'ın mahlûk olduğu görüşünü savunanlarla genellikle aynı delilleri kullandıkları gözlemlenir (Görgülü, 2023:106). Bu durum, Eş'arî'nin, Kur'an'ın yaratılmış olduğunu savunan akılcılarla, Kur'an'ın ezeli olduğunu savunan nakilci görüşleri bir noktada uzlaştırma çabası olarak anlaşılabilir. Ayrıca, Eş'arî'nin öğrencilerinin, kelâm-ı nefsî ile kelâm-ı lafzîyi daha belirgin bir şekilde birleştirme yönünde hareket etmeleri, bu kadim soruna bir çözüm bulma çabasının bir parçasıdır (Cedan, 1997: 39).

Görüldüğü gibi Eş'arî, Kur'an'ın yaratılmamış olduğu düşüncesini, Allah'ın kelâm sıfatını ilim sıfatıyla ilişkilendirerek hem naklî hem de aklî delillerle temellendirmiştir. Ona göre, kelâm sıfatının yaratılmış olduğunu kabul etmek, Allah'ın bir dönem bu sıfattan yoksun olduğunu ima eder ki bu, Allah'ın kemal sıfatlarıyla bağdaşmaz. Aynı akıl yürütme, ilim sıfatı için de geçerlidir. Halku'l-Kur'ân meselesinde Eş'arî ve muhaliflerinin ileri sürdüğü nasların, meseleyi kesin bir sonuca ulaştırdığı söylenemez; çünkü aynı metinler, farklı kavramsal çerçevelerde farklı şekillerde yorumlanmıştır. Bu bağlamda, Eş'arî ve takipçilerinin kelâm-ı nefsî ve kelâm-ı lafzî ayrımını geliştirmeleri, bu tartışmayı anlamlandırma ve çözüme kavuşturma çabasının bir ürünü olarak değerlendirilebilir. (bk. Görgülü, 2023:106-108)

3. BİR TEŞRİ KAYNAĞI OLARAK KUR'AN

Müslümanlar için Kur'an'daki hükümlerle amel etmek farzdır ve bir konuda hüküm arandığında, o konuda açık bir hüküm bulunduğu sürece başka bir delile başvurmak doğru değildir. Çünkü İslam inancına göre Kur'an, Allah'ın kelâmıdır; engin hikmet sahibi, en yüce övgülere layık olan Allah tarafından indirilmiştir. Allah, Kur'an'ı insanları doğru yola ve hakikate yönlendirecek bir rehber olarak göndermiştir (Şaban, 1996: 62-63)

Eş'arî'ye göre hüküm koyma yetkisi yalnızca Allah'a aittir ve hüküm kaynağı da O'nun ilahi hitabı olan Kur'an'dır. O, bu görüşünü desteklemek için şu ayeti delil getirir: “Çünkü o Kur'an, eşsiz bir kitaptır. Hiçbir yönden ona yanlış karışmaz. O, her işinde hikmet bulunan ve her türlü

övgüye layık olanın katından indirilmiştir” (Fussilet, 41/42). Eş’arî, Allah’ın Kur’an ve Hz. Peygamber aracılığıyla şeriat, ahkâm, helal ve haramı öğrettiğini belirtir. Allah, Kur’an’la insanlara doğru yolu göstermiş ve ona uyanların kurtuluşunu müjdelemiştir. Eş’arî’ye göre Kur’an, önceki ve sonraki tüm bilgileri içinde toplamış ve farzları, dini hükümleri tamamlamıştır (Eş’arî, 1987: 35).

Eş’arî, her hadisenin hükmüne dair doğrudan bir nas bulunmadığını ifade eder. Ona göre, bir olayın hükmüne ulaşmak için dört temel kaynak vardır: Kitap, sünnet, icma ve kıyas. Kitap, muhkem ve müteşabih olmak üzere ikiye ayrılır. Eş’arî’ye göre, nas, ifadesinin (ibaresinin) zahiri anlamı üzerinden bir hükme delalet eder. Bu delalet, bazen tek bir anlamı ifade eder ve başka bir yoruma yer bırakmaz. Diğer zamanlarda ise farklı anlamlar mümkün olsa da, en güçlü delalet edilen anlam tercih edilir. Bu durumda, diğer ihtimallere göre en açık olan anlam seçilir (İbn Fûrek, 1987: 19, 23, 190-192).

Eş’arî, Kur’an’daki ifadelerin, lafzın zahiri anlamının dışında başka anlamlara hasredilmesi durumunda bunun ancak sağlam bir delille mümkün olduğunu belirtir. (Eş’arî, 1987: 112; 1953a: 35). Ona göre, lafızlardaki emir biçimleri, emredilen şeyin zorunlu olduğu anlamına gelmez. Aynı şekilde, bir yasak da kendiliğinden harama işaret etmez. Emredilen bir fiilin zorunlu olup olmadığı, bu fiile dair belirli bir delille anlaşılabilir. Emir, hem ortaya konmadan önce hem de ortaya konduğu anda, emredilen şeyle ilgili bir bağ kurar (İbn Fûrek, 1987: 197).

Eş’arî Kur’an’dan sonra ikinci önemli hüküm kaynağının Hz. Peygamber’in sünneti olduğunu söyler. Çünkü Allah, Kur’an’da Hz. Peygamber’in sünnetine uymamızı teşvik ederek şöyle bulunmuştur: *“Peygamber size neyi verirse onu alın, sizi neden menederse ondan da uzak durun...”* (Haşr, 59/7). *“... Dolayısıyla Peygamber’in emrine aykırı hareket edenler, başlarına bir felaketin gelmesinden veya can yakıcı bir azabın isabet etmesinden sakınsınlar.”* (Nûr 24/63). *“O kendi arzusuna göre konuşmaz, söyledikleri kendisine vahyolunan bir vahiyden ibarettir.”* (Necm, 53/3-4). O *“Anlaşamadığınız şeyin hükmünü Allah’a bırakın...”* (Şûrâ 42/10) ayetini *“Allah’ın kitabına ve Peygamber’in sünnetine başvurun”* şeklinde yorumlayarak sünneti bu ayetin hükmünün içinde yer aldığını belirtir. Ayrıca, *“Allah’a ve Resulü’ne itaat edin”* ifadesiyle, Allah’ın hem kendisine hem de Resulü’ne itaat edilmesini emrettiğini ifade eder. Dolayısıyla Allah Teâlâ, Kitaba uymayı emrettiği gibi, Peygamber’in sünnetine sarılmayı da öğütlemiştir. Eş’arî, sünnete karşı çıkanları ve ona uymayanları sert bir biçimde eleştirir, bu kişilerin doğru yoldan sapmış olduklarını söyler (Eş’arî, 1987: 36).

Eş’arî, Hz. Peygamber’in fiillerinin bağlayıcılık açısından farklılık gösterdiğini ifade eder. Ona göre, Peygamber’in bir fiili gerçekleştirmiş olması, her durumda ona uymayı zorunlu kılmaz, çünkü bazı fiiller sadece ona özgü olabilir. Ayrıca, Hz. Peygamber’in bir şeyi terk etmesi de aynı şekilde değerlendirilir; çünkü bir şeyin terk edilmesi, genellikle onun zıddını yapmak anlamına gelir. Eş’arî’ye göre, Hz. Peygamber’e atfedilen sünnet, farklı hükümlere sahiptir ve bunlar yasak/haram, vücûb, mendup ve ibâha gibi kategorilere ayrılır. Bu bağlamda, emredilen şeyler "onun sünneti" olarak kabul edilir (İbn Furek, 1987: 24, 192, 193).

Görüldüğü gibi Eş’arî’nin düşünce sisteminde, hüküm koyma yetkisi mutlak surette Allah’a ait olup, dinî hükümlerin anlaşılması ve uygulanmasında Kur’an’ın birincil kaynaktır. Sünneti Kur’an’dan sonra ikinci kaynak olarak konumlandıran Eş’arî, Hz. Peygamber’in fiillerinin bağlayıcılığını farklı kategorilerde ele alır ve dört temel kaynak (Kur’an, Sünnet, icmâ, kıyas) üzerine inşa ettiği metodolojisiyle hem geleneksel değerleri muhafaza eden hem de yeni durumlara uyum sağlayan bir sistem geliştirmiştir.

4. AKIL-NAKİL İLİŞKİSİ

Eş’arî’nin düşüncesinin gelişiminde, hayatındaki farklı dönemlerin önemli bir rolü vardır. Bu nedenle, onun akıl ve nakil ilişkisine dair görüşlerini iki aşamada incelemek uygun olacaktır.

İlk aşama, Mû'tezile'den ayrıldıktan sonra yazdığı *el-İbâne* adlı eseriyle başlayan dönemi, ikinci aşama ise kelâmı savunma amacıyla kaleme aldığı *İstihsân* ve *el-Lüma*'yı yazdığı evreyi kapsar. Eş'arî, hayatının büyük bir bölümünde Mû'tezile'nin ilkelerini savunmuş, ancak zamanla bu mezhepten ayrılarak yeni bir ekolün ortaya çıkmasına öncülük etmiştir. Eş'arî, dönüşümünün ilk günlerinde içinde bulunduğu toplumun siyasi ve sosyal olaylarının etkisiyle geçmişteki Mû'tezile etkilerinden sıyrılmak istemiş ve Hanbeli ekolüne yakın bir söylem geliştirmiştir (Görgülü, 2015: 148, 149). O, bu dönemde kaleme aldığı *el-İbâne* adlı eserinin girişinde, yöntem olarak Kur'an, sünnet, sahabe, tabiin ve hadis imamlarının rivayetlerine dayandığını belirterek, Ahmed b. Hanbel'e olan bağlılığını ve onun görüşlerini benimsediğini ifade etmiştir. Ayrıca, akli te'vil yöntemini benimseyen Mû'tezile'yi, hak yoldan sapmak ve ehl-i hadis çizgisinden ayrılmakla suçlamıştır (Eş'arî, 1987: 42, 43).

Eş'arî, *el-İbâne* eserinde ağırlıklı olarak ehl-i hadîs perspektifini benimsemiş ve akli çözüm önerileriyle itikadi meseleleri ele alan kelâmcılara sert eleştirilerde bulunmuştur. Bu başlangıçtaki tutumu, akıl ve nakil arasındaki dengenin zamanla nakil lehine kaymasına neden olmuştur. Eş'arî, itikâdî temel ilkeleri belirlerken büyük ölçüde Ahmed b. Hanbel'in görüşlerinden etkilenmiş, ancak aynı zamanda nakli akılla destekleyen bazı görüşlere de yer vermiştir. Bu dönemde, İbn Küllâb, Muhâsibî ve Kalânîsî gibi kelâmcıların fikirlerini benimseyerek bir yol izlemiş, aynı zamanda kendi özgün kelâm sistemini oluşturmaya başlamıştır (Görgülü, 2015: 150). Bu nedenle, Eş'arî'nin *İbâne*'li döneminde itikâdî meseleleri açıklarken sadece nasslara dayandığını ve akli göz ardı ettiğini ileri sürmek ya da itikadi konuların izahında aklın kullanımını yasakladığını söylemek yanıltıcı olur. O, ehl-i hadîs düşüncesini benimsediği ilk döneminde, çok fazla te'vil yoluna gitmemiş ve müteşâbih âyetlerin yorumlanmasını doğru bulmamıştır. Ayrıca, Mû'tezile ve Cehmiyye'nin tamamen akli te'vil yöntemine dayanan yorumlarını da hatalı bularak şiddetle eleştirmiş, hatta halku'l-Kur'an meselesindeki görüşleri nedeniyle bu grupları tekfirle itham etmiştir (Eş'arî, 1987: 86).

İrfan Abdülhamid gibi konuyla ilgili araştırmalar yapan bazı bilim insanları, dönemin şartlarının Eş'arî üzerinde önemli bir etkisi olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda, Eş'arî'nin başlangıçta, İslâm düşüncesinde merkezi bir yer edinmek ve güven kazanmak amacıyla ıslahçı bir yaklaşım benimsemiş olduğunu, ardından kendisine gerekli itimat sağlandıktan sonra çalışmalarının ikinci aşamasına geçtiğini belirtirler. Abdülhamid'e göre, Eş'arî bu aşamada dinî inançlarla ilgili akli delillerin dinle ne kadar uyumlu olduğunu tespit etmeye yönelik bir değerlendirme yapmıştır (Abdülhamid, 1981: 149).

Eş'arî, Mû'tezile'den ayrıldığı ilk dönemde üzerinde belirgin olan Hanbelî etkisinin azalmasının ardından *Risâle fî İstihsâni'l-Havz fî 'İlmi'l-Kelâm* adlı eserini yazmıştır. Bu eseriyle Eş'arî, akıl ve nassın hükümlerini birleştirmeyi hedeflemiş ve dönemin aşırı uçları arasında bir denge kurmaya çalışmıştır (Eş'arî, 1953b: 88-95) Bu bağlamda, söz konusu eserinde Eş'arî, akıl ve naklin birlikte kullanılmasının gerekliliğini özellikle vurgulamıştır.

Eş'arî, Hz. Peygamber'den sonra ortaya çıkan ve doğrudan nasla belirlenmemiş birçok meseleyi, hem sahâbenin hem de sonraki Müslümanların tartıştığını ifade eder. Bu tür meselelerde, nas bulunmamasına rağmen, Müslümanlar Kur'an ve Sünnet'teki benzer hükümlere kıyas yaparak içtihatla çözüm aramışlardır. Eş'arî, bu yaklaşımıyla, her sorunun çözümü için doğrudan bir nassın bulunmasının mümkün olmadığını ve bu nedenle akli çabalarla yapılan kıyas ve içtihadın gerekliliğini vurgular. Eş'arî'ye göre dinî sorunların çözümü vahiyyle belirlenen dinî ilkelere dayanmalıdır. Akli meselelerin hükmü ise kendi alanına bırakılmalıdır. Ona göre akli konular nakli konularla, nakli konular da akli konularla karıştırılmamalıdır (Eş'arî, 1953b: 95).

Eş'arî, *İstihsân* adlı risâlesinde, nazar ve istidlâl karşı çıkanları eleştirir ve onlara mantıklı cevaplar sunar. Ayrıca, akli incelemenin geçerliliğini savunurken muhataplarını dengeli bir

yaklaşım benimsemeye davet eder. O, kelâmî konuların hem Kur'anî hem de nebevî temellere dayandığını vurgular ve Allah'ın varlığı, birliği, âlemin yaratılışı, öldükten sonra dirilme gibi meseleleri, hem âyetlerle hem de akli istidlâllerle ispatlamaya çalışır. Kur'an'daki âyetlerin insanları akli düşünmeye teşvik ettiğini belirten Eş'arî, bu bağlamda “*Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar olsaydı, yer ve göğün dengesi bozulurdu...*” (En'âm, 21/22) âyetini örnek olarak sunar. Eş'arî'ye göre bu âyet, Allah'ın birliğini ve ortağının olmadığını açıkça ifade eder. Bu görüşlerden hareketle, Eş'arî'nin aklın kullanımına karşı olmadığı, aksine imanın aklen anlaşılmasının zorunlu olduğunu savunduğu söylenebilir (Eş'arî, 1953a: s. 82).

Eş'arî, hayatının sonlarına doğru yazdığı ve önemli eserlerinden biri olarak kabul edilen *el-Lüma*'da, itikadi meseleleri *el-İbâne*'de kullandığı üslup ve yöntemden farklı bir şekilde ele alır. *İstihşân*'da olduğu gibi bu eserde de akla büyük önem verir, konuları açıklarken akli deliller sunar ve nazari düşünceyi ön planda tutar. O bu eserinde Ahmed b. Hanbel'in metodunu izlemez ve onun adını zikretmez. Meseleleri farklı bir yaklaşımla ele alır ve inceler. Aynı zamanda nazar ve istidlâli reddeden, bu yöntemi bidat olarak gören Hanbelî anlayışını da eleştirir; isim vermeden bu görüşlere karşı göndermelerde bulunur (Eş'arî, 1953a: 6-9, 38-42).

Eş'arî, *el-Lüma* adlı eserinin başlarında, Allah'ın varlığını ve birliğini akli delillerle ispatlamaya çalışır. Allah'ı her türlü cismanilikten ve yaratılmış varlıklara benzemekten arındırır. Eserinde zaman zaman karşılaştırmalar yaparak meseleleri akli bir zemine oturtmaya gayret eder. Eş'arî'ye göre Allah'ın varlığını kavrayabilmek için insanın hangi maddelerden yaratıldığını ve bir damla sudan nasıl mükemmel bir varlık haline geldiğini düşünmesi yeterlidir. İnsan, bu oluşum sürecini kendi bilgi ve iradesiyle gerçekleştiremediği için, Allah'ın varlığını akıl yoluyla ispatlamaya çalışır. Bu durumda, insanı yaratan, yaşatan ve ölümüne hükmeden bir irade ve kudret sahibi bir varlık olmalıdır; o da Allah'tır (Eş'arî, 1953a: 6-10). Eş'arî'ye göre, akıl tek başına Allah'ın hükmünü anlamaya yeterli değildir ve bu nedenle vahye ihtiyaç duyar. Akıl yalnızca bir araçtır ve vahiy olmadan dinin hükümlerini belirleyemez. Akıl, gayb âlemi ve sem'î konularda yanılabilir ve bu tür meseleleri doğru bir şekilde kavrayamayabilir. Bu yüzden Peygamber'in bildirdiği vahye muhtaçtır. Vahiy, akli doğru yolda yönlendirir ve akıl da vahyi doğrular ve kabul eder. Eş'arî akli, naklin belirlediği hükümleri kabul eden ve onaylayan bir kaynak olarak görür ve nakil karşısında akla ikincil bir rol verir (Görgülü, 2015: 151).

Netice olarak Eş'arî'nin İslâm düşüncesindeki önemi, Mü'tezile'nin akılcı yaklaşımını terk edip, Kur'an'ın zâhiri anlamlarını öne çıkaran ehl-i hadîs anlayışını benimsemesi ve bu görüşün akli temellerini atmasıyla ortaya çıkar. Eş'arî'nin düşünsel dönüşümü, yeni bir yorum yöntemi geliştirmektense, önceki hadis taraftarlarının inançlarını akılcı bir şekilde temellendirip kanıtlama çabasına dayanır (Görgülü, 2015: 155). Özetle, Eş'arî'nin akıl ve nakil konusunda orta bir yol izlediği söylenebilir. O, ne Mü'tezile gibi sadece akılcı bir yaklaşımı benimsemiş, ne de dinî meselelerde sadece nakli kabul edip akli reddeden yaklaşımlara yönelmiştir. Ancak bazı araştırmacılar onun görüşlerini zaman zaman akıldan, bazen de nakilden sapma olarak değerlendirmiş ve bu durum eleştirilmiştir.

SONUÇ

Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'nin Kur'an anlayışı ve ona teşrî kaynağı olarak yaklaşımı, İslam düşünce tarihinde önemli bir dönüm noktasını temsil etmektedir. Eş'arî, Mü'tezile ekolünden ayrılarak, Kur'an'ın Allah'ın ezeli ve yaratılmamış kelâmı olduğunu savunmuş ve bu bakış açısıyla İslam'ın teolojik çerçevesinde önemli bir yer edinmiştir. Onun Kur'an'a yaklaşımı, vahiy ve akıl arasındaki dengeyi vurgulamış, vahyin üstünlüğünü kabul ederken akli da belirli bir sınırdan, vahye tabi bir araç olarak görmüştür. Bu yaklaşım, Ehl-i sünnet inanç sisteminin temel taşlarını şekillendirerek, Kur'an'ın teşrî kaynağı olarak işlevini ve toplumsal hayattaki rolünü daha net bir şekilde ortaya koymuştur. Eş'arî'nin geliştirdiği bu yöntem, hem Mü'tezile'nin aşırı akılcı yorumlarına hem de katı literalist yaklaşımlara karşı dengeli bir alternatif sunmuştur. Onun

Kur'an'ı Allah'ın ezeli kelâmı olarak konumlandırması ve bunu sistematik bir teolojik çerçeveye oturtması, sonraki dönem İslam düşüncesini derinden etkilemiştir.

Eş'arî'nin halku'l-Kur'ân meselesindeki tutumu, onun düşünce sisteminin önemli bir boyutunu oluşturur. Kur'an'ın yaratılmamış olduğu görüşünü hem naklî hem de aklî delillerle temellendirmesi, onun metodolojisinin karakteristik bir örneğidir. Bu yaklaşım, kelâm-ı nefsi ve kelâm-ı lafzî ayrımının gelişmesine zemin hazırlamış ve İslam düşüncesinde önemli tartışmalara yol açan bu meselenin daha sistematik bir çerçevede ele alınmasını sağlamıştır.

Teşrî kaynağı olarak Kur'an'a yaklaşımında Eş'arî, vahyin mutlak otoritesini vurgularken, aklın rolünü de tamamen reddetmemiştir. Kur'an'ı birincil kaynak olarak konumlandırmış, ancak onun anlaşılması ve yorumlanmasında aklın işlevini de kabul etmiştir. Eş'arî'nin düşünce sistemindeki en dikkat çekici yönlerinden biri, akıl-nakil ilişkisine dair geliştirdiği dengeli yaklaşımdır. Hayatının ilk dönemlerinde bu dengenin farklı yönleri kayırdığı görülsede, sonraki süreçte akıl ve nakil arasında kurmaya çalıştığı uyum, İslam düşüncesinde kalıcı bir etki bırakmıştır. Sonuç olarak, Eş'arî'nin Kur'an'a yaklaşımı ve onu bir teşrî kaynağı olarak ele alış biçimi, İslam düşüncesinde orta yolu temsil eden, aşırılıklardan uzak, tutarlı ve sistematik bir metodoloji sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdülhamd, İ. (1981). *İslâm'da İtikâdî Mezhepler ve Akâid Esasları* (M. S. Yeprem, Çev.). Marifet Yayınları.
- Cedan, F. (1997). *İslâm Düşüncesi: Oluşum ve Şekillenme. İçinde Uluslararası İslam Düşünce Konferansı-I. İstanbul Büyükşehir Belediyesi.*
- Eş'arî, E. (1953a). *Kitâbü'l-Lüma' fî'r-Reddi 'alâ Ehli'z-Zeyg ve'l-Bida'.* (Mccarthy, R. J., Neşr).
- Eş'arî, E. (1987). *el-İbâne 'an Usûli'd-Diyâne.* Dâru'l-Ensâr.
- Eş'arî, E. (1953b). *Risâle fî İstihsani'l-Havzı fî İlmi'l-Kelâm.* (Mccarthy, R. J., Neşr).
- Eş'arî, E. (1963). *Makâlâtü'l-İslâmiyyin ve ihtilâfu'l-Musallîn* (C. 2). Franz Steiner Verlag. (Mccarthy, R. J., Neşr).
- Görgülü, F. (2015). Ebu'l-Hasen El-Eş'arî'de Akıl-Nakil İlişkisi. *Diyanet İlmi Dergi*, 51(4), 145-160.
- Görgülü, F. (2023). *Eş'arî ve Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi.* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Güneş, K. (2003). *İslâmî Düşüncesinin Şekillenmesinde Akıl ve Nass.* İnsan Yayınları.
- İbn Fûrek, E. B. M. b. H. (1987). *Mücerredü Makâlâtü's-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî min İmlâ'i's-Şeyh İbn Fûrek.* Dâru'l-Meşrik.
- Koçyiğit, T. (1984). *Kelamcılarla Hadisciler Arasındaki Münakaşalar.* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Mavil, H. Y. (2012). Eş'ariyye'nin Kurucusu Ebü'l-Hasan el-Eş'arî. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21(2), 69-91.
- Şaban, Z. (1996). *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)* (İ. K. Dönmez, Çev.). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yavuz, Y. Ş. (1997). Halku'l-Kur'an. *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 15, ss. 371-375). TDV Yayınları.